

Behöver forskningen socialförvaltningens arkiv?

Några synpunkter på socialdossiérer

Anna Christina Meurling

Artikeln behandlar socialdossiérernas forskningsvärde ur skilda aspekter samt söker knyta deras användningsområden till aktuell socialhistorisk och ekonomisk historisk forskning. Artikelförfattaren, Anna Christina Meurling, är anställd vid landsarkivet i Lund, och knuten till historiska institutionen vid Lunds universitet. Hon är arkivchef för Lunds kommuns arkiv och arkivkonsult i Landskrona och Helsingborgs kommunala arkiv.

I sin installationsföreläsning 1976 i Lund gjorde professor Göran Rystad en exposé över historiemännens utveckling de senaste tjugu åren. Han påpekade att över 40 % av de senaste tio årens avhandlingsämnen rör sig inom socialhistorien mot mindre än 25 % för de tio föregående åren. Dessutom har en mycket markant förskjutning skett mot senare tid både när det gäller val av avhandlingsämne och ämnesval för artiklar i historiska tidskrifter. Vi möter alltså ett mycket stort intresse för socialhistoria och då främst med ämnesval från 1800- och 1900-talen. Man kan förmoda att denna trend inte bara kommer att hålla i sig, utan fastmer att öka.

Det har påpekats gång på gång att det svenska källmaterialet vad beträffar demografiska faktorer är ovanligt väl tillgodosett. Det är fullt möjligt att få fram rent demografiska uppgifter; i hur stor utsträckning människor gifte sig och födde barn, när detta skedde, när och hur folk dog. De inre förhållandena i ett hushåll eller en familj är däremot svårare att dokumentera. Detta gäller även relationerna mellan människor och mellan familjer. Hur såg hemmen ut, hur fördelade sig

försörjningsbördan i en familj över tid, vad innebar flyttning från land till stad och vice versa för människor, vilka grupper eller människor kriminaliserades eller alkoholiserades och varför. Hur reagerade samhället på brottslighet och fattigdom. Frågeställningarna är många, och de behöver besvaras.

Det är nämligen ofta nödvändigt att belysa gångna tiders förhållanden för att förstå hur vår tid ser ut och varför utvecklingen har blivit som den är. Många attityder och värderingar lever länge kvar och Sverige är i många avseenden ett mycket traditionellt samhälle. Det finns också många föreställningar och myter om gårdagens samhälle och individernas situation, som det finns all anledning att undersöka om de har någon verklighetsanknytning. Kunskap om gårdagens samhälle och hur dess innevånare levde är således nödvändig och det stora intresset för socialhistoria är alltså bara att glädjas åt. Den 70-åriga sekretessgräns som vilar på socialdossiérerna inverkar inte heller hämmande på många frågeställningar, eftersom många faktorer och teorier inte har någon tidsaspekt. Forskning på och information om gårdagens samhälle kan alltså appliceras på dagens.

Socialdossiérerna

Vad kan socialförvaltningarnas arkiv bidra med för att berika denna viktiga forskning om människors sociala och ekonomiska förhållanden? Först

Det finns många föreställningar och myter om gårdagens samhälle och individernas situation, som det finns all anledning att undersöka.

skall påpekas att skillnader i ärendets art och åtgärder styr dossiëinnehållet. Ett understödsärende kräver inte alltid utredningar ang bakom- och kringvarande omständigheter och orsaker på samma sätt som ett barnavårds- eller nykterhetsärende. Uppgifter om familjens storlek, ålderstruktur och ekonomiska situation kan kanske vara nog för en adekvat insats. I ett nykterhets- eller barnavårdsärende däremot behöver man ofta information om tidigare utveckling, relationer inbördes och till omvärlden plus ekonomiska och personliga data.

Den stora informationsmassan om vårt samhälle som det framstår genom den kommunala fattigvårdsstyrelsens (socialvårdsstyrelsens, socialnämndens) arkiv ingår i de persondossiéer som lagts upp på de hjälpsökande och deras familjer. Före tillkomsten av nykterhetsnämnd och barnavårdsnämnd finns uppgifter som berör denna sektor av samhällsvård i fattigvårdsstyrelsens arkiv. Barnavårdande uppgifter ansågs fram till början av 1900-talet dessutom vara en kyrkans angelägenhet. Efter tillkomsten av särskilda kommunala nämnder för barnavård och nykterhetsvård finns i dessa arkiv egna persondossiéer. I och med tillkomsten av en social centralnämnd har en integrering skett av socialhjälp, barnavård och nykterhetsvård och persondossiéerna ingår i centralnämndens arkiv. Numera ligger alla dessa persondossiéer ordnade efter personnummer och detta system har i vissa kommuner införts även bakåt i tiden. Man har då lagt ihop alla handlingar om en person till en dossië, som alltså kan innehålla en socialhjälpssakt, en barnavårdsakt och en nykterhetsvårdsakt. De äldre dossiéer, som inte lagts på personnummer är antingen ordnade efter löpnummer eller i bokstavsordning. Om man skall göra ett urval bland dessa olika dossiësystem är det således nödvändigt att känna till hur arkivläggningen skett.

Socialhjälpss dossiéer kan innehålla uppgifter till socialregistret och protokollsutdrag över utredning i anledning av ansökan om fattigvård. Dessa handlingar ger först och främst data om personen i fråga, dvs namn, födelsedatum och ev. födelseort, dödsdatum, därefter familjemedlemmarnas namn, ställning och födelsedata. Adressuppgift finns det

~~~~~  
*Vi får alltså här en fyllig bild av en människas personliga förhållanden, hennes familj och släkt.*  
~~~~~

naturligtvis också. Andra uppgifter som står att finna kan röra fosterbarn eller barnbarn, om de vistas i hemmet. Barn utom äktenskap finns registrerade med uppgift om fader och bidragsskyldighet. Likaledes kan man få uppgift om frånskild eller avliden make/maka och även information om övriga anhöriga. Vi får alltså här en fyllig bild av en människas personliga förhållanden, hennes familj och släkt. I förekommande fall kan man också få information om en persons förhållanden vid en tidigare tidpunkt, nämligen om han förut sökt fattigvårdsunderstöd.

Fattigvård var en kommunal angelägenhet och det var kommunen som betalade ut understödet. Ett villkor för att komma ifråga var att man kunde visa hemortsrätt i kommunen, dvs var man var eller i vissa fall var man hade varit mantalsskriven. Reglering av betalning kommunerna emellan var också beroende av var man fastställt att den hjälpsökandes hemortsrätt låg. Det torde dessutom ha varit så att man inte lade upp någon dossië på en person som avvisats p g a att han inte visat sig ha hemortsrätt i kommunen. Hemortsrättsuppgifter kan dels gälla förut erhållen fattigvård och dels mantalsskrivningsort de två senaste åren eller det 58:e eller 59:e levnadsåret och dels de senaste åren och var man senast vistats. Om man fått fattigvårdsunderstöd i någon kommun förut hade detta alltså intresse och för att fastställa en persons hemortsrätt ville man ha reda på bosättningen vid viss tidpunkt. Genom dessa handlingar kan man alltså få reda på en människas rörlighet under flera år och i vissa fall vistelseorten vid viss ålder eller tidpunkt.

Andra uppgifter av intresse är anställningsförhållanden och dessa uppgifter kan röra huvudpersonen själv, men också dennes maka och barn.

Ett annat område där socialdossiéerna kan ge information är beträffande bostad och hushåll. Man finner beskrivningar över hushållets storlek,

Inte bara fakta utan också formulerade personliga värderingar, som speglar vad samhällets representant väntade sig att finna vid besök i hjälpsökande hem.

hemmets beskaffenhet och ev hur ordningen är i hemmet. I samband med uppgifter om hemmets utseende kan det finnas uppgifter om alkoholmissbruk. Denna information är inte bara knuten till fakta, t ex bostadens storlek och standard, utan man finner personliga värderingar som formulerats. Dessa speglar även vad en samhällsrepresentant förväntade sig att finna vid ett besök i ett hjälpsökande hem.

Ekonomiska förhållanden utreds naturligtvis noggrant i dessa ärenden. Man får information om försörjningsplikt, hushållets inkomster, utgifter och skulder. I utredningen angående ekonomiska förhållanden kan dessutom ingå uppgifter såsom t ex utsikter till arv, ev bidrag från enskild välgörenhet eller från försörjningspliktiga, från sjukkasse, bidrag i form av folkpension eller moderskapshjälp, arbetslöshetsunderstöd, livränta, utgifter t ex till begravning, lån, fackföreningar, arbetslöshetskassa. Det är således ett spektrum av uppgifter som kan förekomma och som kan röra skilda delar av en människas liv och levnadstid. Räkenskaper som förekommer är t ex utbetalningslistor, förskottskvittenser och andra räkenskaper för att informera om vad som utgått till den sökande. Man gör dessutom ofta en bedömning varför vederbörande behöver hjälp, om behovet kan anses tillfälligt eller varaktigt, om det finns några utsikter till förbättring. Denna bedömning kan ge upplysning både om en faktisk situation, och om utredarens uppfattning om sökandes situation samt även spegla samhällsinställning och kommunal praxis. Dessa ekonomiska uppgifter

Skilda värderingar kommunerna emellan ang t ex levnadsnivåer och existensminimum kan många gånger bli belysta.

har ofta en värderande karaktär och är inte bara insamlande. Skilda värderingar kommunerna emellan ang t ex levnadsnivåer och existensminimum kan många gånger bli belysta.

I en socialdossié kan förekomma anteckningar av skilda slag beträffande barnavård, nykterhetsvård, arbetslöshet, pensionering och om det finns något behov av hjälp på annat sätt än genom fattigvård (t ex hemhjälp). Hälсотillståndet hos den sökande informeras man ofta om och dessutom kan det förekomma läkarintyget.

Hälsouppgifter får man naturligtvis genom en annan gren av socialvården, nämligen i ansökan om vård på ålderdomshem. I denna får man reda på sökandens personliga data, yrke och ekonomiska förhållanden både beträffande inkomster och utgifter, kapitaltillgångar och skulder. Man får information om bostad och hyra samt om hälсотillstånd och förmåga att rå sig själv. Avskrifter av bouppteckning och förteckning på tillhörigheter är också handlingar som kan ingå.

En socialdossié kan således ge en fyllig information om en människas levnadsförhållanden och detta gäller framför allt äldre dossiéer. För senare tid är informationen ofta magrare och mer kortfattad. Detta hänger delvis samman med hur man inom socialförvaltningen ser på värdet av personliga bedömningar och nödvändigheten av att se tillbaka och kring för att kunna göra adekvata insatser. Innehållet i en nutida socialdossié kan således skifta allt eftersom förvaltningarna är intresserade av fyllig information om en person och hans situation. Det torde ofta vara så att de förvaltningar som är intresserade av information bakåt i tiden också är intresserade av en bred information vid handläggningen av ett ärende. Det finns också socialförvaltningar som anser att behandling och insatser blir lidande eller i varje fall inte bättre av att man får reda på allt för mycket, varken om bakomvarande eller kringliggande förhållanden.

Användning för socialhistorisk forskning

På många håll pågår forskning som har anledning att använda sig av detta individorienterade material. Rent allmänt torde det vara väl lämpat för

~~~~~  
*Detta individorienterade material torde vara  
väl lämpat för att studera krisers effekter på  
individer och därpå följande utslagning.*  
~~~~~

att studera krisers effekter på individer och en därpå följande utslagning. Annat material kan inte ge samma information om kriser och utslagningskrafter i ett samhälle. Misär och fattigdom är mätbara i t ex inkomst- och taxeringslängder men man kommer inte längre än till noll. De negativa mått som fattigdom kan ha, går däremot att få fram mycket bättre i socialdossiéerna. Man skulle grafiskt kunna beskriva detta med en kurva som rör sig upp och ner kring en x-axel som utgör nolläget. Det som är ovanför x-axeln och alltså positivt kan man få fram genom att använda t ex skattemyndigheters och länsstyrelser arkivmaterial, medan det som är under bäst kan belysas genom socialförvaltningarnas arkiv.

Det pågår också mycket forskning i Sverige som har intresse av socialförvaltningarnas arkiv. Vid Stockholms universitet finns det ett projekt som behandlar industriarbetarklassens uppkomst. I detta ingår en del som rör Stockholmsförhållanden 1850—1914 och en del som rör Norrköpingsförhållanden för samma tid. Exempel på studier, där det finns anledning att konsultera data från socialdossiéer är "Norrköpings fattigvård 1860—1914", "Kriminalitet, lösdriveri och prostitution i Norrköping 1850—1914", "Demografiska förändringar i Norrköping 1840—1914" och "Studier rörande geografisk och social mobilitet, nativitet, mortalitet samt giftermålsfrekvens". Inom Stockholmsprojektet behandlas ämnen såsom "Prostitutionen i Stockholm 1850—1918" och "Bostadssegregationen i Stockholm 1868—1910". I Linköping bedrivs ett projekt om "Ekonomisk tillväxt och politisk. Kommunalpolitik i Linköping 1900—1940" varvid man har anledning att ta del av innehållet i fattigvårdsstyrelsens arkiv. I Göteborg bedriver man inom den ekonomisk-historiska institutionen levnadsnivåundersökningar för vilka data från socialförvaltningarnas arkiv bör ha betydelse. Det familjehistoriska projektet i Uppsala har säkert

många gånger anledning att använda data som belyser sociala insatser. Även ett ekonomiskt-historiskt projekt i Lund som behandlar "Fabrikssystemets uppkomst i Sverige 1820—1870" kan ha glädje av detta material. För Birgitta Odéns åldringsprojekt, som redovisas på annan plats i denna tidskrift, utgör intagningsansökningarna till ålderdomshem en källa av värde liksom fortlöpande rapporter från hembesök.

En del av handlingarna i socialdossiéerna rör insatser för barnavård och nykterhetsvård. I och med barnavårdsnämndernas och nykterhetsnämndernas tillkomst under 1900-talet finns det i dessa arkiv särskilda persondossiéer i dessa ärenden.

Nykterhetsnämndernas persondossiéer innehåller förutom personuppgifter, som också sträcker sig till familjemedlemmarna, uppgifter om fylleri och omhändertagande, om förseelser, rapporter och uppgifter till nykterhetsnämnden, brev till olika myndigheter och institutioner ang. påföljder av fylleriförseelsen m m. Man kan få viktiga upplysningar i en PM angående personen ifråga. En fyllig beskrivning av en persons levnadsförhållanden kan utgöra underlag för beslut om intagning på nykterhetsanstalt. Dessa redogörelser kan ge uppgifter om föräldrarnas sociala och ekonomiska ställning, den egna skolgången, uppgift om vistelse på barnhem el dyl. Alkoholmissbrukets uppkomst och utveckling utreds, liksom att man redovisar föregående behandling, intagningsgrunder samt allmänna levnadsförhållanden.

Det finns flera projekt i Sverige som studerar alkoholism och kriminalitet och som kan ha glädje av detta material. I Stockholmsprojektet ingår en delstudie rörande "Alkoholkonsumtionsmönstret och dess förändringar hos Stockholms arbetarklass 1860—1914". Vid Umeås barnpsykiatriska klinik bedriver man studier ang "Kriminalitet och alkoholism vad beträffar barn som blivit bortadopterade eller placerade i fosterhem" och vid dess historiska avdelning ett projekt om "Brottslingen i 1800-talets samhälle". Det sistnämnda tar även upp frågan om samhällets reaktion på olika förseelser och brott och hur inställningen förändras.

Det barnpsykiatriska projektet i Umeå liksom ett Lundaprojekt rörande "Barn och ungdom i det

industrialiserade samhället" har dessutom anledning att titta på barnavårdsnämndernas dossiéer. Uppgifter om barnens situation kan man nämligen inte bara få i socialdossiéerna. Barnavårdsdossiéerna innehåller naturligtvis inte bara uppgift om barnet utan också om föräldrarna. Då barnavårdsnämnden i allmänhet inte griper in, förrän det föreligger någon form av förseelse eller anmälan (gäller även för nykterhetsvården), finns det mycket undersökningsmaterial av polisiär karaktär i dessa dossiéer. Där finns avskrifter av polisrapporter, men också egna förundersökningsrapporter. Dessa undersökningsrapporter innehåller data om hela familjen, alltså även om föräldrar och syskon samt andras utlåtande om familjen och barnet. Dessutom finns ofta fortlöpande övervakningsrapporter.

Gemensamt för dessa tre dossiétyper är att informationen ofta är mycket fylld om en persons levnadsförhållande och villkor. De personliga uppgifterna kan många gånger erhållas i annat material såsom kyrkobokföringsmaterialet, men i dossiéerna får man en samlad bild av familjen, vilket man inte alltid kan få i husförhörlängder (församlingsböcker) och födelse-, vigsel- och dödböcker. En husförhörlängd eller en församlingsbok omfattar en viss tidsperiod och ger alltså upplysning om familjen under denna period, medan en social- eller en barnavårdsdossié ger information om familjen över en lång tid. Man får alltså reda på om det har funnits barn som flyttat eller dött, om det funnits en far- eller morföräldrageneration boende i hushållet. Allt detta har betydelse för en bedömning av t ex det ekonomiska trycket på familjen genom åren.

Källvärde

Det är otvivelaktigt så att informationsutbudet i dossiéerna är stort. Vad man dessutom måste ta ställning till är källvärdet och hur forskningen kan utnyttja det.

Tillförlitligheten av persondata kan kontrolleras mot kyrkoböckerna. Vid stickprov av socialdossiéuppgifter i Lund visade det sig att uppgifterna var korrekta.

Läget är naturligtvis ett helt annat när det gäller

Personliga värderingar som speglar inte blott den hjälpsökandes situation utan även utredarens och i viss mån den "policy" som kommunen bestämt att man skall följa.

uppgifter om ekonomiska förhållanden, bostaden och dess tillstånd, framtida förväntningar och attityder. Uppgifter om ekonomiska förhållanden kan delvis kontrolleras mot material i statliga förvaltningar typ taxerings- och inkomstlängder, men det torde vara ett tidskrävande uppdrag. Andra uppgifter som i och för sig är kontrollerbara är uppgifter om förseelser, brott och fylleri, där man kan använda sig av polismyndigheternas arkiv.

Omdömen om människor och deras levnadsförhållanden som de framkommer i rapporter och utredningar skall naturligtvis bedömas och användas som berättande källor. Vi har här att göra med personliga värderingar som speglar inte blott den hjälpsökandes situation utan även utredarens och i viss mån den "policy" som kommunen i fråga har bestämt att man skall följa. Som förut påpekats avspeglar sig också av samhället förväntade attityder i utredarens värderingar.

Det framgår alltså att materialet är olikformat och detta har betydelse för dess forskningstillgänglighet. Vi har att göra med ett många gånger ostrukturerat material, med olika slag av information i olika dossiéer. Ibland har man lagt upp registerkort med en sorts sammanfattning av åtgärder, ibland finns det långa och utförliga utredningsprotokoll. En forskare måste alltså veta vad han söker och sedan strukturera informationen. Materialets informationsvärde är dock mycket stort och det torde många gånger vara väsentligt att en systematisering sker.

Databasprojekt i Umeå—Haparanda

Vi har i Sverige sedan flera år tillbaka haft ett projekt för att överföra informationen i kyrkskrivningshandlingarna till maskinläsbart medium, vilket har lett till uppbyggnaden av en databas, som sedan skall kunna nyttjas av forskningen. Det rör sig om ett mycket informationsrikt material,

vari dock de olika uppgifterna redovisas på ett likformigt sätt från och med senare delen av 1800-talet. Detta stora och rika material är väl lämpat för att utnyttjas och bearbetas av dator och databasens tillkomst innebär att det blir mycket lätt-tillgängligare för forskningen. I datorn lagras alla uppgifter om en människa som man kan få fram i kyrkoböckerna, husförhörlängderna och flytt-ningslängderna och forskarna kan sedan med hjälp av olika program bearbeta materialet.

Man kan göra studier av små populationer över en lång tidsperiod eller av en mycket stor popula-tion över en kort tidsperiod, man kan ta ut yrkes-kategorier och studera dem etc etc. Gemensamt för många av dessa studier är att de är svåra eller i många fall omöjliga att genomföra manuellt med en rimlig tidsinsats.

Den demografiska databasen som vad beträffar excerperingsarbetet är lokaliserad till Haparan-da och vad beträffar den datatekniska och forsk-ningsmässiga sidan till Umeå har hittills behandlat sju församlingar i Sverige från 1820—1894. De olika informationstyperna lagras i olika datafiler och av dessa filer skapas en prioriterad datafil, som forskaren i första hand kan använda sig av. Vi får här alltså viktiga uppgifter om befolkning-en i dessa sju församlingar; födelsedatum och plats, föräldrarnas namn, yrke, status, make/maka, flyttningar, nattvardsgång, husförhörsbetyg, vacci-nation, dödsdatum, dödsorsak m m. Mycket av

denna information utgör en naturlig utgångspunkt, om man skall syssla med socialhistoria.

Utvecklingen av denna demografiska databas kan komma att gå efter flera linjer. En möjlighet är att i framtiden till databasen koppla s k sido-material. Detta kan t ex bestå av ekonomiska, judi-ciella eller sociala handlingar. Det ekonomiska ma-teriet kan t ex bestå av taxeringslängder, debite-ringslängder, mantalslängder, det judiciella av do-mar, lagfarter, bouppteckningar och det sociala av socialhjälp-, barnavårds- och nykterhetsvårdsdos-siéer.

Om man kan koppla socialförvaltningarnas per-sondossiéer till en databas ökar naturligtvis deras användningsområde oerhört och det är förmodli-gen ingen överdrift att påstå att först när man kan överföra denna information till ett maskinläsbart medium och lagra den i en databas kommer ma-teriet att kunna utnyttjas i full utsträckning. Om och när så sker måste man se till att en samord-nings sker med redan existerande datasystem och databaser. Den 70-åriga sekretessgränsen samt da-talagen borgar här för att materialet inte kan kom-ma att utnyttjas på ett oegentligt sätt.

Det skall slutligen än en gång understrykas att socialdossiéerna innehåller i sig en mycket värde-full information av skiftande karaktär. Använd-ningsområdena är många, oavsett hur man lägger upp sina forskningar och oavsett om man har möj-lighet och det är lämpligt att använda dator.